

Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe Hıdırellez Kutlama Geleneği *Celebration Tradition in Eastern Macedonian Nomadic Folk Culture*

Ekrem DESTANOV*

Öz

Türk dünyasının kültür değerlerinden biri olan “Hıdırellez” bahar mevsiminin gelişinde kutlanan bayramlarından biridir. Kış mevsiminin bitişini yazın ise başladığını ifade eden Hıdırellez her yılın altı Mayıs tarihinde kutlanmaktadır. Köklü bir geçmişe sahip olan Hıdırellez geleneği Türk kültüründe müstesna bir yer edinmiş olup Türk dünyasında asırlardır özel bir gün olma niteliğini korumaktadır. Bu makalenin konusuyla doğrudan bağlantılı olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe de Hıdırellez geleneğine büyük önem verilmektedir. Ancak bu bölgedeki Hıdırellez geleneği ile ilgili müstakil ve ayrıntılı bilimsel çalışmalar yapılmış değildir. Bu nedenle söz konusu bölgede birtakım törenler eşliğinde kutlanan Hıdırellez geleneğinin bilimsel dünyadaki bilinirliğinin artırılması amacıyla böyle bir çalışma ele alınmıştır. Söz konusu bölgeden konuya ilişkin halk bilimsel verilerin derlenmesinde folklor derleme çalışmalarında yaygın olarak kullanılan “gözlem”, “görüşme” ve “mülakat” yöntemleri esas alınmıştır. Derleme çalışması sonrasında bu verilerin yedeklemeleri yapılmış olup yazıya aktarılmışlardır. Sonrasında ise söz konusu verilerin nitel araştırma yöntemindeki teknikler ile çözümlemeleri yapılmıştır. Konuyla ilgili verilerin incelenmesi ve çözümlenmesi sonucunda bölge halkının Hıdırellez bayramını genel anlamda usulüne uygun bir biçimde kutlanmasına büyük önem verdiği tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Doğu Makedonya, Yörük, halk kültürü, Hıdırellez, kutlama.*

Abstract

“Hıdırellez”, one of the cultural values of the Turkish world, is one of the holidays that celebrate the arrival of the spring season. Hıdırellez, which expresses the end of the winter season and the beginning of the summer, is celebrated on the sixth of the May every year. Hıdırellez tradition, which has a deep-rooted history, has gained an exceptional place in Turkish culture and has been a special day for centuries in the Turkish world. The Hıdırellez tradition is also given great importance in the Eastern Macedonian Yuruk Folk Culture, which is directly related to the subject of this article. However, on independent and detailed scientific studies have been conducted on the Hıdırellez tradition in this region. For this reason, such a study has been discussed in order to increase the awareness of the Hıdırellez tradition, which some ceremonies in the region in question, in the scientific world. The “observation”, “interview” and “interview”

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Ana Bilim Dalı, İstanbul/TÜRKİYE, edestanov152@gmail.com, ORCID: 0000-0003-0699-6948

methods, which are widely used in folklore compilation of folklore data on the subject from the region in question. After the compilation study, these data were backed up and transcribed. Afterwards, the data in question were analyzed with the techniques in the qualitative research method. As a result of the examination and analysis of the data on the subject, it has been determined that it is of great importance for the people of the region to celebrate the Hıdırellez holiday in general, in accordance with the rules.

Keywords: Eastern Macedonia, Yuruk, folk culture, Hıdırellez, celebration.

Giriş

İnsanlık, tarihin eski çağlarından itibaren bazı olayları önemli olarak kabul etmiş ve onları törenlerle kutlama ihtiyacı içerisinde olmuştur. Bu olaylardan biri döngüsel bir yapıya sahip olan “tabiat” hadisesidir. Nitekim tabiatın geçiş dönemlerinden biri olan baharın çeşitli törenler eşliğinde kutlandığı ve bununla ilgili birbirinden farklı inanç ve uygulamaların yerine getirildiği görülmektedir.

Bahar mevsimine yönelik kutlamalar diğer kültürlerde olduğu gibi Türk kültüründe de mevcuttur. Türk kültüründe bahar mevsimini kutlama geleneği Hunlar dönemine kadar gitmektedir. Bu hususla ilgili Çin kaynaklarında önemli bilgiler yer almaktadır. Bu kaynaklarda Hunlar ve Göktürklerin senenin beşinci ayında coşkulu bir şekilde bayram törenleri düzenledikleri ve bu vesile ile kurban kestikleri, at yarışları düzenledikleri ve çeşitli şarkılar söyleyerek eğlendikleri kaydedilmektedir (Ögel, 1971, s. 151-152). Hunlar ve Göktürklerin baharın gelişyle ilgili gerçekleştirdikleri bu törenler, Türklerin Anadolu bölgesine yerleşmeleriyle birlikte bu coğrafyada da kutlanmaya başlamıştır (Sezen, 1995, s. 32). Söz konusu gelenek daha sonra İslam kültürüyle özdeşleştirilerek “Hıdırellez” adıyla anılmaya başlamıştır.

Köklü bir geçmişe sahip olan Hıdırellez kış mevsiminden yaz mevsimine geçişi, diğer bir ifadeyle tabiatın yeniden canlanışının coşkuyla kutlanmasını ifade etmektedir (Günay, 1993, s. 3). Bununla birlikte Hıdırellez güzellikler saçan, umut ve mutluluk veren bir gün olma özelliğine sahiptir. Aynı zamanda bugün hayırlı ve uğurlu kabul edilip bugünde dilenen tüm dileklerin gerçekleşeceğine olan inanış da hayli yaygındır (Sezen, 1995, s. 33).

Hıdırellez’in kutlandığı tarih takvimlere göre farklılık göstermektedir. Örneğin Rumi, diğer adıyla Jülyen takvimine göre Hıdırellez günü 23 Nisan’a denk gelmektedir (Uğurlu, 2015, s. 37). Günümüz Gregoryen takviminde ise 6 Mayıs tarihine düşmektedir. Bu bağlamda yıl, Takvimlere göre “Ruz-ı Hızır” ve “Ruz-ı Kasım” şeklinde iki bölüme ayrılmaktadır. 6 Mayıs’tan 8 Kasım’a kadar olan bu dönem 186 günden oluşup “Hızır Günleri”, 9 Kasım ile 5 Mayıs arasındaki bu dönem ise 179 günden ibaret olup “Kasım Günleri” (Sezen, 1999, s. 82) olarak

ifade edilmektedir

6 Mayıs ile 8 Kasım arasındaki günlerin “Hızır Günleri” şeklinde tanımlanmasının temelinde, “Hızır” ile “İlyâs” peygamberin 6 Mayıs tarihinde buluştuğu inanışı yatmaktadır (Sezen, 1999, s. 82). Dolayısıyla Anadolu Türk-İslâm kültüründe söz konusu bahar bayramına “Hıdırellez” adının verilmesinin bu inancı ileri geldiği söylenebilir.

Asırlardır özel bir gün olma niteliğini koruyan Hıdırellez geleneği, Türklerin Anadolu’dan Balkan coğrafyasına yayılmalarıyla birlikte bu bölgede de kutlanmaya başlamıştır. İlgili coğrafyada da 6 Mayıs tarihinde kutlanan bu gelenek “Hıdırellez” adıyla tanımlanmaktadır. Bu kapsamda söz konusu gelenek, makalenin konusuyla bağlantılı olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde de “Hıdırellez” olarak ifade edilmektedir.

Bahar bayramı bağlamında ele alınan bu çalışmada Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde Hıdırellez kutlama geleneği incelenecektir. Konuyla ilgili yapılan ön araştırmalar sonucunda bu bölgedeki Hıdırellez bayramı ile ilgili bilimsel anlamda ayrıntılı çalışmaların yapılmadığı tespit edilmiştir. Bu sebeple söz konusu bölgede törenler eşliğinde kutlanan Hıdırellez bayramı geleneğinin bilimsel dünyada bilinirliğinin artırılması amacıyla böyle bir çalışma gerçekleştirilmiştir. Ancak konunun irdelenmesine geçmeden önce ilgili bölge hakkında kısaca bilgi vermek yararlı olacaktır.

1. Araştırmanın Gerçekleştirildiği Doğu Makedonya

Coğrafi bir kavram olarak “Doğu Makedonya”, anlaşılacağı gibi Kuzey Makedonya’nın doğu kesimlerini kapsamaktadır. Kuzey Makedonya’daki Yörüklerin çoğu bu bölgede yaşamaktadır. Dolayısıyla literatürde bu alan “Doğu Makedonya”, bölgede yaşamlarını sürdüren Yörükler ise “Doğu Makedonya Yörükleri” olarak tanımlanmaktadır.

Bu bölgedeki Yörükler Osmanlılar tarafından 14. yüzyılın sonlarına doğru yerleşme siyaseti olarak bu sahaya iskân ettirilmişlerdir (İnalçık vd., 1993, s. 14). Asırlardan beri bu bölgede varlıklarını sürdüren Yörükler sahip oldukları dil, din ve geleneksel yaşamlarında uyguladıkları örf, âdet, gelenek ve görenek gibi normları günümüze kadar taşıyabilmişler, diğer bir ifade ile koruyabilmişlerdir. Bu makalenin konusunu oluşturan “Hıdırellez” geleneği de muhafaza edilen gelenekler arasında yer almaktadır.

Yukarıda belirtilen tarihlerden Birinci ve İkinci Dünya Savaşları’na kadar olan süreç içerisinde Kuzey Makedonya’nın doğu bölgesinde önemli sayıda

Yörük köyleri yer almaktaydı. Ancak söz konusu savaşlar sonrasında gerçekleşen göçler ile birlikte bu köylerin birçoğu terkedilmiştir (Oktay, 2018, s. 1472). Söz konusu bölge Yörük yerleşim yerlerinden olsa gerek Sırp ve Hırvat kaynaklarında “Makedonya Yörüklüğü” olarak geçmektedir (İbrahimsöylü, 2021, s. 228-229). Dolayısıyla bu alan her ne kadar Doğu Makedonya Yörük yerleşimleri adıyla anılsa da kaynaklarda “Makedonya Yörüklüğü” olarak geçmesi nedeniyle bölge Yörüklerini tam manasıyla ifade etmesi açısından “Makedonya Yörüklüğü” kullanımının daha isabetli olacağı kanaati hâsıl olmaktadır. Makaleye “Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe Hıdırellez Kutlama Geleneği” adının verilmesinin sebebi ise bölgenin genel itibarıyla “Doğu Makedonya” olarak tanımlanması dolayısıyladır.

2. Hıdırellez Bayramı Geleneği

“Hıdırellez”, Asya kıtasına uzanan ve Türk kültürüne dayanan mevsimlik bayramlarından biridir.¹ Söz konusu bahar bayramı, İslâmiyet sonrasında İslâm kültürüyle özdeşleştirilerek “Hıdırellez” adıyla anılmaya başlamıştır. Bu bayramın İslâmlık etkisinde “Hıdırellez” olarak tanımlanmasının temelinde, “Hızır” ile “İlyâs” peygamberle ilgili inanış yatmaktadır. İnanişâ göre “Hızır” ile “İlyâs” peygamber, yılın belli bir tarihinde görüşmektedirler. Bu tarih ise bahar bayramının kutlandığı 6 Mayıs’a denk gelmektedir (İslâm Ansiklopedisi: Hıdırellez, 1987).

Dolayısıyla ilgili bayramın “Hıdırellez” adını buradan aldığını söylemek mümkündür. Nitekim Hıdırellez kelimesinin hangi anlamı ihtiva ettiği ve niçin kutlandığı hususundaki rivayetlerden biri, Hızır ile İlyâs peygamberin 6 Mayıs’ta yeryüzünde buluştuklarına ve onlarla birlikte sevinen kimselerin dileklerinin gerçekleşeceğine olan inanişâ ilgilidir (Günay, 1993, s. 3).

Yukarıda belirtilen dönemlerden günümüze kadar gelen “Hıdırellez” bayramı hakkında birtakım çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan bazıları söz konusu bahar bayramının ana karakteri olan Hızır’a ait hikâyenin kökeniyle ilgilidir. İlgili çalışmalarda Hızır hikâyesiyle eski efsanelerden olan “Gılgamış Destanı”, “İskender Hikâyesi”, “Yahudi Efsanesi”, “Glaukos Hikâyesi” ve Kur’an’da yer alan “Hz. Musa” ile “Hızır” kıssası arasındaki benzerlikler ele alınmıştır (Yüce, 2011, s. 251). Bu çalışmalardan hareketle Hıdırellez bahar bayramının kökeninin eski çağlara uzandığı ifade edilebilir.

1 Türk toplulukları arasında asırlardan beri “Nevruz” da Hıdırellez gibi bir bahar bayramı olarak kutlanmaktadır. Nevruz hakkında geniş bilgi için bk., (İslâm Ansiklopedisi: Nevruz, 2007); (Şengül, 2008, s. 61-73).

3. Doğu Makedonya Yörük Kültüründe Hıdırellez Kutlama Geleneği

“Hıdırellez”, Türk toplulukları arasında kutlanan bahar bayramlarından biridir. Resmî ve dinî bayramlardan olmamasına rağmen Hıdırellez, asırlardır özel bir gün olma niteliğini korumaktadır (Günay, 1993, s. 3). Hıdırellez, diğer Türk topluluklarında olduğu gibi Balkan Türk toplulukları arasında da yaz mevsiminin başlangıcı olarak kabul edilmekte ve 6 Mayıs tarihinde kutlanmaktadır. Bu husus, makalenin konusuyla ilgili olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü için de geçerlidir. Nitekim bölge Yörük kültüründe de Hıdırellez yazın başlangıcı kabul edilmekte ve aynı tarihte kutlanmaktadır.²

Hıdırellez kavramı, yaygın görüşe göre “Hızır” ile “İlyâs” isimlerinin halk dilinde birlikte telaffuz edilmişlerinden oluşmaktadır (Günay, 1993, s. 3). Halk arasında peygamber kabul edilen ve Hızır Aleyhisselâm olarak adlandırılan Hızır’ın zor durumda kalanlara yardım ettiğine inanılmaktadır. Ayrıca onun “âb-ı hayat”, yani ölümsüzlük suyundan içmiş olması sebebiyle ölümsüz olduğuna, kimliğini gizleyerek insanların arasına karıştığına ve sevdiklerine iyilik ettiğine olan inanış da hayli yaygındır (Sezen, 1995, s. 32). İlyâs ise Kuran-ı Kerim’de adı geçen peygamberlerden biri olup denizlerde mahsur kalan kimselere yardım elini uzattığına inanılmaktadır (İslâm Ansiklopedisi: Hıdırellez, 1987).

Bu bağlamda, çalışmanın yürütüldüğü bölgede de “Hıdırellez” kavramının aynı adlardan oluştuğu belirlenmiştir. Ancak kavramın bölge ağız özelliklerinden dolayı birtakım farklılıklar arz ettiği tespit edilmiştir. Örneğin Ustrumca şehrine bağlı Yüksek Mahalle Köyünde “İdirlez”, (KK 3, 4) Radoviş şehrine bağlı Kılauzlu, Alikoç ve yakınlarında yer alan Kocalı, Pırnallı köylerinde ve İştıp şehrine bağlı Radanya, Ojalı köylerinde “İdırellez”, (KK 2, 7, 10) olarak ifade edilmektedir. Yine Radoviş’e bağlı Konçe ve Topolnitsa Köylerinde ise “Edirlez” (KK 1, 11) şeklinde tanımlanmaktadır.³

Bölgenin yerel ağızlarında her ne kadar farklı ses özellikleriyle ifade edilse de Hıdırellez kavramının anlam bütünlüğünü koruduğu anlaşılmaktadır.⁴ Bu böl-

2 Hıdırellez, araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede yaşayan Hıristiyanlar için de önemli bir gün sayılmaktadır. Hıristiyanlık kültüründe “Gürgüvden/Гүргүвден” şeklinde ifade edilen 6 Mayıs gününün Saint Georges’a dayandırıldığından ileri geldiği söylenebilir. Ayrıntılı bilgi için bk. (Döğüş, 2015, s. 77).

3 Kuzey Makedonya’nın diğer bölgelerinde yaşayan Türk toplulukları arasında “Hıdırellez” kavramının ifade edilişi hakkında bk., (Çalışkan, 2015, s. 382).

4 Çalışmanın yürütüldüğü Doğu Makedonya bölgesinde “Hıdırellez” kavramının oluşumu hususunda iki efsane anlatılmaktadır. Birinci efsane Hızır ile İlyâs peygamberin 6 Mayıs tarihinde buluşmalarıyla ilgili, ikincisi ise “Hızır” ile “Ellez”in, diğer bir ifadeyle genç bir kız ile erkeğin arasındaki büyük sevgiye ilişkindir. Efsaneye göre bu genç kız ile erkeğin görüşmeleri sınırlıymış. Yılda yalnız bir kere 6 Mayıs tarihinde yeşil alanlarda görüşürlermiş. İnsanlar ilgili tarihte yeşillik alanlara çıkıp eğlenerek bir anlamda bu genç kız ile erkeğin sevgisine saygı göstermektedirler (Ago, 1982, s. 7).

gede Hıdırellez'in neden kaldığına yönelik inanış, yukarıda ifade edilen inanışa benzerlik göstermektedir (KK 9).

Bununla beraber, Hızır ile ilgili başka inanışlar da mevcuttur. Örneğin İslâm inanışına göre Hızır ermiş biri olarak kabul edilip Allah tarafından Müslümanlığı korumakla görevlendirilmiştir. Medeniyet tarihi açısından önemli bir yere sahip olan Kudüs şehrinde yaşamını sürdürmekte ve dilediği zaman dilediği yerde görülebilmektedir. Çoğu kez birlikte anıldığı İlyâs peygamberin kardeşidir de aynı zamanda (Sezen, 1995, s. 32).

3.1. Hıdırellez'e Yönelik Yapılan Hazırlıklar

Bahar bayramı olarak "Hıdırellez" Türk dünyasının ortak kültür değerlerinden biridir. Yılda bir kez kutlanan bu değerın tam anlamıyla yerine getirilebilmesi için birtakım ön hazırlıklar yapılmaktadır. Eski çağlarda, Hun ve Göktürk gibi eski Türk devletlerinde bahar bayramıyla ilgili hazırlıklar genellikle hakanlar tarafından yaptırılırdı. Ancak bu husus zamanla değişime uğramıştır. Nitekim günümüz Türk dünyasında bahar bayramına yönelik yapılan hazırlıkların daha çok bireysel bir durum sergilediği bilinmektedir (Kahraman-Arık, 2015, s18).

Makalenin konusuyla doğrudan bağlantılı olan Doğu Makedonya Yörük halk kültüründe de Hıdırellez bayramına yönelik birtakım hazırlıklar yapılmaktadır. Bu sahada Hıdırellez ile ilgili yapılan hazırlıklar bireysel olarak gerçekleştirilmektedir. Söz konusu bölgede bu hazırlıklar Hıdırellez öncesinden başlamaktadır. Hazırlıkların birkaç gün öncesinden başlaması dinî bir bayram olmamasına rağmen bölge kültüründe Hıdırellez bayramının ne kadar önemli bir yere sahip olduğunu göstermektedir.

İlgili sahada Hıdırellez hazırlıkları temizlik işleriyle başlamaktadır.

Hıdırellez'den bir gün önce, diğer bir ifadeyle Hıdırellez arifesinde genç kızlar ev temizlik işlerini yapmaktadırlar: Odaları süpürüp kapı ve pencereleri silerler, akabinde avluları ve evlerin çevrelerini süpürürler. Daha sonra ise eşya yıkama işlerini gerçekleştirirler (KK 3,7). Hıdırellez'in öncesinde bu tür temizlik işlerinin yapılmasının, Hıdırellez'e temiz bir şekilde girilmesinin bilinçaltında Hızır'ın temiz yerlere geldiği inanışının yer aldığını söylemek mümkündür.

Temizlik işleri devam ederken bir yandan ev hanımları ezilmiş ceviz karışımından oluşan "yufka", "ölçü" vb. baklava türlerinin yanı sıra "kapama", "kuru fasulye", bahçeden toplanmış taze yeşil labada otundan yapılan "kaşa"⁶ ve "çorba" gibi farklı yemekler çeşitleri hazırlarlar (KK 4). Hazırlanan yemekler arasında

5 İlgili inanış hakkında geniş bilgi için bk., (Günay, 1993, s. 3). 6 Bir çeşit unlu mamul yemeği.

kaşa yemeği ayrı bir öneme sahiptir. Zira bölge halkının inanışına göre Hıdırellez sabahı kaşa yemeğinden yenilmesi hâlinde sene boyunca hastalık, uğursuzluk ve tembellik gibi olumsuzlukların önüne geçilmiş olunmaktadır (KK 9). Bu se- beple kaşa yemeğinden yenilmesine büyük önem verilmektedir.

Söz konusu sahada Hıdırellez bayramına dönük yapılan hazırlıklardan biri de uğursuzluk ile ilgilidir. Güneş batımı öncesinde çocuklar veya ebeveynler sütleğen ve söğüt dalları gibi yeşillikler toplayıp evlerin giriş kapılarına veya kapı başlarına, kümeslerin, ağılların vb. yerlerin kapılarına koymaktadırlar (KK 3, 7). Bu hazırlıklar tamamlandıktan sonra “martıfal” adı verilen ve erguvan, gonca vb. çiçeklerden oluşturulan küçük demetleri çömlek veya küp içine koyma işlemi gerçekleştirilmektedir.

3.2. Martıfal Âdeti

Türk dünyasında Hıdırellez bayramı öncesinde gerçekleştirilen işlemlerden biri de baht, kısmet açma veya bir çeşit fal bakma olarak tanımlanabilen ve “martıfal” adı verilen âdet ya da uygulamadır (Günay, 1993, s. 3). Türk toplulukları arasındaki uygulamasında bazı farklılıkların olduğunu ifade eden Umay Günay “martıfal” âdetinin nasıl yerine getirildiğini şu şekilde açıklamaktadır:

“5 Mayıs günü, öğleden sonra, büyük bir çömlek genç kızlar tarafından kapı kapı dolaştırılır. Geleceğe yönelik niyet tutmak, talih ve kısmet açtırmak isteyen genç kız ve kadınlar, yüzük küpe gibi eşyalarını çömleğin içine atarlar. Çömlek ağzına kadar temiz su ile doldurulur. Ağız beyaz tülbentle bağlanan çömlek bir gül fidanının dibine yerleştirilir. Hızır Aleyhisselam’ın çömleğin durduğu fidanın altına uğrayacağına ve herkesin dilediğini yerine getireceğine inanılır. Hıdırellez sabahı erkenden çömlek gül fidanının altından alınır. Yeşillik bir yerde bazen bir evde genç kızlar ve hanımlar çömleğin etrafında toplanırlar. Hızır Aleyhisselam’a dualarla çömlek açılır. Çömleğin içine bakmadan, önceden konulan eşyalar çıkarılırken iyi mâni söyleyen ve çok mâni bilen bir hanım da mâni okur. Çömlekte çıkan eşya kiminse, söylenen mâninin o kişinin talihini ifade ettiğine inanılır ve mâni bu hâlde göre yorumlanır. Bu tören sonrasında okunan mânilere niyet mânileri adı verilir” (Günay, 1993, s. 3).

Umay Günay’ın “Ritüeller ve Hıdırellez” adlı çalışmasında bahsettiği “martıfal” âdeti, makale konusuyla ilgili çalışmaların gerçekleştirildiği Doğu Makedonya Yörük halk kültüründe de mevcuttur. Söz konusu halk kültüründe uygulanan “martıfal” âdeti, Günay’ın yukarıda yer verilen açıklamasına benzerlik arz etmektedir.

İlgili bölgede “martıfal” âdetinden bahsetmeden önce “martıfal” kavramı-

nın bölgede ifade ediliş biçiminden kısaca söz etmek yerinde olacaktır. Yörenin ağız özelliklerinden olsa gerek “Hıdırellez” gibi “martıfal” kavramı da bölgeden bölgeye farklılık göstermektedir. Örneğin İştıp şehrine bağlı Radanya köyünde literatürde yer aldığı şekliyle “martıfal” (KK 6), Ustrumca şehrine bağlı Yüksek Mahalle köyünde “mantufar”, (KK 4) Radoviş şehrine bağlı Topolnitsa köyünde ise “mane” (KK 11) (mâni) olarak ifade edilmektedir. Araştırma kap- samı dışında kalan bölgelerde “martıfal” kavramının farklı ifade ediliş biçimleri mevcuttur. Örneğin Ohri Türkleri arasında bu kavram “martufal” şeklinde dillendirilmektedir (Ago, 1982, s. 8). Martıfal âdetinin “mâne” şeklinde dillendirilmesinin bu âdetinin mâni söylenerek yerine getirilmesinden kaynaklandığını söylemek mümkündür.

Farklı kelimelerle ifade edilen “martıfal” âdeti Doğu Makedonya yöresinde tüm temizlik işleri bitirildikten sonra, gün batımına yakın zaman diliminde gerçekleştirilmektedir. Genç kızlar, su doldurulmuş çömlek, küp vb. su kabına konulmak üzere aile fertlerinin her biri için erguvan, gonca ve benzer çiçeklerden oluşan küçük demetler hazırlarlar. Bu demetlerin kime ait olduğunu belli etmek içinse yüzük, küpe, kolye gibi takılardan nişan koyarlar. Akabinde genç kızların hepsi, bu demetleri su kabının içine atmak üzere “martıfal” âdetinin gerçekleştirildiği alanda bir araya gelirler. Sonra ise çeşitli mâniler söyleyerek ve dilekler dilenerek hazırlamış oldukları demetleri su doldurulmuş çömlek veya küpe atarlar. Demetleri su kabının içine atma işlemi bittikten sonra su kabının ağzını “al” (kırmızı) renkli bir tülbent ile kapatırlar. Sonrasında bu su kabını bir gül ağacının dibine koyup ertesi sabaha çıkarana kadar bekletirler (KK 3, 10, 11).

Genç kızlar tarafından hazırlanan küçük demetlerin içine atıldığı çömlek veya küpün gece boyunca gül ağacının altında bekletilmesi, diğer Türk toplulukları arasında olduğu gibi Hızır’ın söz konusu gül ağacının altına gelip tüm dileklerin yerine getireceğine olan inanıştan ileri geldiği söylenebilir (Günay, 1993, s. 3). Demetlerin içine konulduğu çömlek ya da küpün suyla doldurulması ise Türk mitolojisindeki “su” kültürünü yansıtmaktadır.⁷

3.3. Hıdırellez Sabahına Yönelik İşlemler

Hıdırellez, dinî veya millî bayram niteliği taşımasa da Türk dünyasında önemli bir yere sahiptir. Hıdırellez’in asırlardır etkin bir biçimde kutlanması bu öneme sahip olduğunu açıkça göstermektedir. Türk dünyasının bir parçası olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde Hıdırellez bayramına hatırı sayılır bir

⁷ Suyun içinde mevcut olan gücün farklı biçimlerde belirdiğinden ve göl ile su kaynakları ve nehirlerde, Türk kültüründe ise “kutsanmış sular”da yaşadığı ifade edilmektedir. “Su” kültürüyle ilgili ayrıntılı bilgi için bk., (Roux, 2011, s. 115-116).

önem atfedilmektedir. Dinî bayramlardan olan Ramazan ve Kurban bayramlarında olduğu gibi Hıdırellez sabahı güneş doğmadan önce uykudan uyanmaya özen gösterilir. Küçük büyük fark etmeksizin yeşillik alanlara, yerel tabirle çayırlara gidilip yeşilliklerde dolaşılıp yuvarlanılmaktadır. Bölge halkı arasında uygulamaya “yeşilini almak, yeşillenmek” denilmektedir (KK 9).

Hıdırellez sabahı yeşillik alanlarda bulunulmasının, Hızır’ın Hıdırellez sabahı yeryüzüne uğrayıp sıkıntıda olanlara yardım edeceğine ve dilenilen tüm dilekleri yerine getireceğine olan inanıştan ileri geldiği bilinmektedir (Günay, 1993, s. 3). Dolayısıyla yöre ağzında yer alan “yeşilini almak” ifadesi, Hızır’ın yeryüzünde dağıtacağı iyilik ve güzelliklerden kapmak şeklinde yorumlanabilir.

Araştırmanın gerçekleştirildiği bölgede Hıdırellez sabahı keçi, koyun ve sığır sürülerinin de yeşillik alanlara götürülüp otlatıldığı görülmektedir. Büyük ve küçükbaş hayvanların Hıdırellez sabahı yeşillik yerlerde otlatılması, Hıdırellez günü cansız varlıklarla canlı varlıkların yeni bir hayata kavuşacakları inanışından kaynaklandığı söylenebilir (Günay, 1993, s. 3).

Söz konusu bölgede Hıdırellez sabahı yerine getirilen uygulamalardan biri de “berekete” yönelik işlemdir. Hıdırellez sabahı köy halkı güz mevsiminde ektikleri ekinleri dolaşmaya giderler.⁸ Başak bağlamış ekinlerin başaklarından koparıp tahılların depolandığı yere (ambar) koyarlar. Bölge halkı arasında bu uygulama “bereketi” simgelemektedir. Hıdırellez sabahı yukarıda sözü edilen uygulamalardan sonra, Hıdırellez öncesinde çeşitli dilek ve isteklere yönelik hazırlanan çiçek ve yeşillik demetlerinin çömlek veya küpten çıkarılması, diğer bir ifade ile “martıfâl” âdeti yerine getirilmektedir.

3.3.1. Martıfâl Çıkarma Âdeti

“Martıfâl” âdeti, yukarıda ifade edildiği gibi baht, kısmet açma veya bir çeşit fal bakma şeklinde tanımlanan âdetin adıdır (Günay, 1993, s. 3). Martıfâl Hıdırellez bahar bayramında uygulanan belki de en önemli âdettir. Bu âdet ma- kalenin konusuyla bağlantılı olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde de büyük öneme sahiptir.

“Martıfâl” âdeti diğer Türk toplulukları arasında olduğu gibi söz konusu bölge de hem Hıdırellez öncesinde hem de Hıdırellez günü uygulanmaktadır. Bu bölgede Hıdırellez öncesinde gerçekleştirilen âdete “mantufar, martıfâl ya da mane koyma” (KK 3,11), Hıdırellez günü uygulanana ise “mantufar, martıfâl ya da mane çıkarma” (KK 3, 11) adı verilmektedir.

⁸ Hıdırellez sabahı ekinlerin dolaşılması geleneği Bulgaristan Türkleri arasında da mevcuttur, bk., (Özkan, 2002, s. 17).

Çalışmanın odaklandığı bölgede “martıfâl çıkarma” âdeti, köylerin belli merkezî yerlerinde gerçekleştirilmektedir. Hıdırellez sabahı genç kızlar toplanıp önceki günün akşamında küpü bıraktıkları gül ağacının dibinden alıp söz konusu âdetin uygulandığı alana götürürler. İçlerinden bir kızın başına “al” (kırmızı) renkli bir tülbent bağlayıp eline bir ayna vererek küpün yanına oturturlar.⁹ Sonra kol kola geçip mâni söylemeye başlarlar. Her mâninin bitişinde küpün yanına oturtulan genç kız küpten bir demet çıkarır. Bölgede bu âdete “martıfâl” çıkarma denilmesinin bu uygulamadan geldiği söylenebilir. Küpten çıkarılan demetin kime ait olduğu takılan yüzük, küpe vb. nişanlardan anlaşılır ve bu mâni o kişiye ithaf edilir. Küpün içindeki demetler bitinceye kadar “martıfâl çıkarma” âdeti devam eder. Yüzük, küpe vb. eşyaların yanı sıra küçük demetlerin içine atıldığı küpün ağzının kapatılmasında ve bu eşya ve demetlerin çıkarılması esnasında kullanılan “al” renkli tülbent, Türk kültüründe “dişiliği” simgelemektedir (Ekici, 2016, s. 104). Demetler küpten çıkarılırken söylenen mânilerin ise aynı zamanda demet sahiplerinin bahtını ifade ettiğine inanılmaktadır. Martıfâl âdetiyle ilgili buna benzer inanışların diğer Türk toplulukları arasında da olduğu görülmektedir.²⁰ Martıfâl çıkarma işleminde kullanılan ayna¹¹ ise Türk mitolojisinde Umay Ana’nın kutsallığını ve yeryüzüne kuş şeklinde inişini simgelemektedir (Ergun, 2010, s. 279).

Yerel tabirle “mantufar/mane çıkarma” işlemi esnasında söylenen mânilerden bazıları şöyledir:

Anterim¹² kumaş olsun

Üstüne kuşlar konsun

Ver anne istediğme

İsterse berduş olsun (KK 3)

9 Türk dünyasının bazı bölgelerinde “martıfâl” âdeti uygulamasında yüzük, küpe, bileklik gibi eşyaların içine konulduğu çömlek veya küpün ağzının Hızır Aleyhisselam’a dua edilerek açıldığı görülmektedir. Bk., (Günay, 1993, s. 3).

20 Bk., (Günay, 1993, s. 3).

11 Farsça kökenli bir kelime olan ayna; karşısındaki şekli ve renkleri aksettiren madenî levha veya arkası sırlı düz cam olan süslenme eşyası şeklinde tanımlanmaktadır. İnsanların kendi yüzlerini görme ve süslenmelerini sağlama gibi temel işlevinin yanı sıra ayna, âdet olarak da kullanılmaktadır. Araştırma bölgesinde martıfâl çıkarma işleminde yer alan aynanın âdet olarak kullanıldığı görülmektedir.

12 Gömlek.

Hisardan indim düze
Su koy verdim Mergüze
Yedi yıl hizmet ettim
Ela gözlü güzele (KK 3)

Bir taş attım kilseye
Mavi püskül enseye
Ben askere giderim
Gönül verme kimseye (KK 5)

Çakmağımı çakayım
Sigaramı yakayım
Gönder yârim resmini
Özledikçe bakayım (KK 5)

Kiremitte gezerim
Badem şeker ezerim
Komşu kızı dururken
Niye bekâr gezeyim (KK 5)

Bi hoca gelir hoca
Elinde sarı bohça
Bana küçük demeyin
Ben de ararım koca (KK 5)

Denizde kara balık
Yüreğim sana yanık
Bu akşam kaçmayayım
Sokaklar kalabalık (KK 8)

Sıra sıra kazanlar
Kara yazı yazanlar
Evlat yüzü görmesin
Aramızı bozanlar (KK 8)

Gidin bulutlar gidin
Yârime selam edin
Eğer yârim uyursa
Yüzüne gölge edin (KK 5)

Ak koyun meler misin
Mor menekşe yer misin
Sevdiğini almadan
Ben evlendim der misin (KK 8)
Çık çeşmeye göreyim
Eline gül vereyim
Senin gibi güzeli
Nasıl ele vereyim (KK 8)

Güle bindim gülmedim
Gülden indim ölmedim
Kara gözlü yârimi
Üç ay oldu görmedim (KK 5)

Yılana bak yılana
Yılan gider ormana
Ninem beni verecek
Kara gözlü oğlana (KK 5)

Koz kökü bıtrak bıtrak
Sen çiçek ol ben yaprak
Gel sarılalım yârim
Düşman gözüne toprak (KK 5)
Bunar yolu bu mudur
Kova doli su mudur
Yüksek Male¹³ içinde
Benim yârim bu mudur (KK 8)

Motor aldım yârim
Suya salalım yârim
İkimiz de bir boyda
Nişan olalım yârim (KK 8)

13 Araştırma bölgesinde yer alan bir Yörük köyü.

Karanfilim top beyaz

Ayrı düştük biz bu yaz

Eğer beni seversen

Mektubunu sıkça yaz (KK 8)

Martıfâl âdetinin uygulandığı sırasında söylenen mâniler konuları bakımından incelendiğinde “sevda”, “gurbet”, “mektup” ve “askerlik” gibi çeşitli konularla ilgili oldukları görülmektedir. Ancak çoğunun “sevda” konusuna yönelik oldukları öne çıkmaktadır. Söz konusu mâniler hece ölçüsü bağlamında ele alınacak olursa, hece ölçüsünün “yedili” kalıbıyla söylendiği anlaşılmaktadır. Söylenen bu mânilerin kafiye şeması ise “aaba” şeklindedir.

3.3.2. Hıdırellez Kutlamaları

Kış mevsiminin bitişini yazın ise başladığını ifade eden bahar bayramı, diğer bir ifade ile Hıdırellez yüzyıllardan beri kutlanmaktadır. Söz konusu bahar bayramı Türk dünyasında çeşitli törenler eşliğinde gerçekleştirilmektedir. Bu bağlamda Hıdırellez bayramı Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde de coşkulu bir şekilde kutlanmaktadır.

Araştırmanın odaklandığı bölgede Hıdırellez sabahı “martıfâl” âdetinden sonra kahvaltı edilir. Kahvaltıda Hıdırellez’e özel hazırlanmış yemekler yer alır. Daha sonra yeni kıyafetler giyilerek Hıdırellez günü kutlanır (KK 3, 7, 11).

Doğu Makedonya yöresinde Hıdırellez kutlamaları diğer Türk topluluklarında (Günay, 1993, s. 3) olduğu gibi daha çok gençler tarafından gerçekleştirilmektedir. Genç kız ver erkekler Hıdırellez kutlamalarının yapıldığı köy merkezlerine giderler. Kimi gençler kasetçalardan çeşitli müzik parçaları açıp halay çekerken, kimileri ise meydandaki ağaca salıncak kurup mâni eşliğinde sallanmaktadır. Hıdırellez kutlamaları gün sonuna kadar bu minval üzere devam etmektedir. Yaş itibarı ile daha büyük olan kimseler arasında ise ziyaretleşmeler yapılır. Bu anlamda Hıdırellez, bir bahar bayramı olmasının yanında sosyalleşme günüdür de aynı zamanda.

Bu bağlamda, Valandova şehrine bağlı Çalık köyünde “Uluslararası Hıdırellez Bahar Şenlikleri Festivali” düzenlenmektedir. Festivale, Kuzey Makedonya devlet temsilcilerinin yanı sıra Kuzey Makedonya’nın farklı bölgelerinden Türkler-Yörükler, Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı tarafından temsilciler ve Bulgaristan gibi komşu ülkelerde yaşayan Türkler katılmaktadır. Söz konusu festivalde çeşitli halk oyunları oynanarak birbirinden farklı gösteriler sergilenmektedir. Bununla birlikte yağlı güreş müsabakaları da festival kapsamında düzenlenmektedir. Özetle Hıdırellez bayramı Doğu Makedonya Yörükleri arasında

çoşku ile kutlanmaktadır.

3.4. Hıdırellez ile İlgili Halk İnanışları

Halk inanışları; “halk arasında yaşayan, geçmişten günümüze taşınan ve herhangi bir müesses dine ait olmayan inançların bütünü” (Eroğlu, 2006, s. 87) “tamamen din olmayan ve dinin tamamen dışında kalmayan kültürel unsurlar” (Kalafat, 1999, s. 88) gibi anlamlara gelmektedir. Halk inançları, en yalın hâliyle toplumların inanç gereksinimlerini besleyen kültürel değerler olarak açıklanabilir.

İnanç bağlamında Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe birçok halk inanışının yaşandığı tespit edilmiştir. Bu inanışların bir kısmı Hıdırellez ile ilgilidir. Hıdırellez’e yönelik halk inanışlarının bazıları aşağıdaki gibidir:

Doğu Makedonya yöresinde Hıdırellez’in öncekisi akşam ev, kümes, ağıl vb. yerlerin kapılarına sütleğen otu konulmaktadır, zira sütleğen otunun gelebilecek tüm kötülük ya da uğursuzluklara karşı koruyup uğur getireceğine inanılmaktadır (KK 4). Ayrıca ısırgan otuyla söğüt ve sarmaşık dalları toplanıp, ısırgan otuyla söğüt dalları aynı amaçla yukarıda sözü edilen mekânların kapı başlarına asılırken, sarmaşık dalları ise Hıdırellez sabahı bele takılıp köy çeşmesine gidilerek her türlü ağrı veya hastalığın gitmesi ve sene boyunca sağlıklı olunması amacıyla akan suya atılmaktadır. Bununla beraber, Hıdırellez sabahı güneş doğmadan önce uykudan uyanılması hâlinde sene boyunca uykudan uyanmanın zor gelmeyeceğine, işlerin iyi gideceğine, herhangi bir uğursuzluğun gelmeyeceğine, uyanılmaması durumunda ise uğursuzluğun eksik olmayacağına inanılmaktadır (KK 9). Dolayısıyla Hıdırellez sabahı güneş doğmadan önce uykudan uyanmaya dikkat edilmektedir. Bu bölgede, Hıdırellez sabahı uğursuzluğun gitmesi amacıyla yeşil çimenlere uzanıp yuvarlanması, yeşil yaprakların ele yüze sürülmesi gibi uygulamalar da söz konusudur. Bu uygulamaların yerine getirilmesi hâlinde önceye kıyasen daha sağlıklı, dinç, diğer bir ifade ile uğurlu olunacağına; aksi takdirde uğursuzluğun geleceğine inanılmaktadır (KK 7).

Araştırmanın konusunu oluşturan bölgede davar ve sığırların da üzerlerine herhangi bir uğursuzluğun gelmemesi amacıyla birtakım uygulamaların yerine getirildiği tespit edilmiştir. Davar ve sığırlar Hıdırellez sabahı güneş doğmadan önce otlatılmaya götürülüp, güneşin doğuşu sonrasında eve getirilirken yeni yapraklanmış meşe, söğüt vb. ağaç dallarıyla hafifçe vurulur ki sağlıklı olsunlar, üzerlerine bir uğursuzluk gelmesin. Diğer bir uygulama ise, “martifal” âdetiyle ilgili olarak kullanılan sudan davar ve sığırların üzerlerine saçılmasıdır. Zira bu

suyun davar ve sığırların üzerlerine gelebilecek kötülüğü veya uğursuzluğu en- gelleyeceğine inanılmaktadır (KK 3, 4).

Sonuç

“Hıdırellez”, Hunlar dönemine kadar giden bahar bayramlarından biridir.

Söz konusu bahar bayramı, Türklerin İslâmiyet’i kabul etmeleriyle İslâm kültürü ile özdeşleştirilerek “Hıdırellez” adıyla anılmaya başlamıştır. Bu bayramın “Hıd- rellez” olarak tanımlanması, “Hızır” ile “İlyâs” peygamberle ilgili inanıştan ileri gelmektedir. Halk arasında hâlâ yaşayan bu inanışa göre “Hızır” ile “İlyâs” pey- gamber yılda bir kez görüşmektedirler. Onların görüştüğü bu tarih ise bahar bayramının kutlandığı 6 Mayıs’a denk gelmektedir. Dolayısıyla bahar bayramının “Hıdırellez” adını buradan aldığını ve o dönemlerden günümüze “Hıdırellez” adıyla geldiğini söylemek mümkündür.

Türk dünyasında önemli bir yere sahip Hıdırellez bahar bayramı kış mevsiminin bitişini yazın ise başladığını, diğer bir ifade ile tabiatın canlanışını ifade etmekte olup 6 Mayıs tarihinde kutlanmaktadır. Bu husus Türk dünyasının bir parçası olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü için de geçerlidir. Söz konusu bahar bayramı ilgili bölge kültüründe de yazın başlangıcı kabul edilmekte ve aynı tarihte kutlanmaktadır. Anadolu Türk-İslâm kültüründe olduğu gibi bu böl- ge de “Hıdırellez” kavramının “Hızır” ile “İlyâs” isimlerinin birleşiminden oluştu- ğu tespit edilmiştir.

Çalışmanın konusuyla doğrudan bağlantılı olan Doğu Makedonya Yörük Halk Kültürü’nde Hıdırellez bayramına büyük önem verildiği belirlenmiştir. Hıdırellez için önceden yapılan hazırlıklar ile eski Türk âdetlerinden olan “martıfal” ve “yeşillenme” gibi âdetlerin hâlâ uygulanıyor olması bunu açıkça göstermektedir.

Söz konusu bölgede yeşillik kavramı ön plana çıkmaktadır. Hıdırellez sabahı yeşil alanlara uzanılıp yuvarlanması, el ve yüze yeşil yaprakların sürülmesi ya- nında yeşilliğin öne çıkması, Hızır’ın Hıdırellez sabahı yeşillik yerlere uğrayacağı- na, sıkıntıda olanlara yardım edeceğine ve dilenilen tüm dilekleri yerine getireceğine olan inanıştan ileri geldiğini söylemek mümkündür.

Çalışma ile birlikte Doğu Makedonya Yörük Halk Kültüründe Hıdırellez bayramının coşkulu bir şekilde kutlandığı sonucuna varılmıştır.

Kaynakça

Ago, A. (1982). *Ohri, Radoviş ve İştîp İlçelerinde Yaşayan Türk Halkının Hıdrellez Âdet ile Mânileri*. II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri. (Cilt 2). Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Millî Folklor Araştırma Dairesi, 5-18.

Çalışkan, Ş. (2015). Türklere Hıdrellez İnanç: Makedonya Örneği. *International Journal of Science Culture and Sport*, 3(3), 380-392.

Döğüş, S. (2015). Anadolu'da Hızır-İlyas Kültü ve Hıdrellez Geleneği. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (74), 77-100.

Ekici, M. (2016). Türk Kültüründe "Al" Renk. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 16(2), 103-107.

Ergun, P. (2010). Türk Gelininin Mitolojik Göçü. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(24), 275-290.

Eroğlu, A. (2006). *Türk Halk İnançlarının Güncel Değeri*. I. Türkiyat Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, 87-97.

Günay, U. (1993). Ritüeller ve Hıdrellez. *Millî Folklor*, (26), 2-3.

Gündüz, Ş. (2007). Nevruz. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 33, s. 60-61).

İbrahimsoylu, İ. (2021). *Yörüklük (Kuzey Makedonya Yörüklüğü)*. Üsküp: Yeni Balkan.

İnalçık, H., Manısalı, E., Koloğlu, O. (1993). *Balkanlar*. İstanbul: Orta Doğu ve Balkan İncelemeleri Vakfı.

Kahraman, N., Arıkan, R. (2015). Orta Asya'dan Bilecik'e Hıdrellez. *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 13-28.

Kalafat, Y. (1999). Türk Dünyası Tarih Çalışmalarında Halk İnançlarının Önemi. *Millî Folklor*, (44), 88-90.

Ocak, A. (1998). Hıdrellez. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* içinde. (Cilt 17, s. 313-315).

Oktay, A. (2018). Makedonya Türk Ağzıları: Geçmişi ve Bugünkü Durumu. *Ulakbilge*, 6(29), 1463-1482.

Ögel, B. (1971). *Türk Kültürünün Gelişim Çağları*. Ankara: Millî Eğitim

Bakanlığı.

Özkan, İ. (2020). Bulgaristan Türklerinde Nevruz ve Hıdrellez Kutlamaları. *Balkanlarda Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları*, 2(1), 1-24.

Roux, J. (2011). *Eski Türk Mitolojisi*. Ankara: Bilgesu.

Sezen, L. (1995). Türk Folklorunda Hıdrellez. *Millî Folklor*, 1(31), 32-34.

Sezen, L. (1999). İlkyaz Bayramları. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (12), 81-86.

Şengül, A. (2008). Türk Kültüründe Nevruz ve Anadolu'da Nevruz Kutlamaları. *Türk Dünyası Dili ve Edebiyatı Dergisi*, (26), 61-73.

Uğurlu, S. (2015). Makedonya-Valandova Hıdrellez Âdetlerinden "Yeşillenme", "Kısmet Kapama" ve "Martufal Çekme" Âdetleri. *Türk Uluslararası Dil, Edebiyat ve Halkbilimi Araştırmaları Dergisi*, (5), 37-60.

Yüce, N. (2011). Hıdrellez Bayramıyla İlgili Bazı Notlar. *Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, 44(44), 251-256.

Sözlü Kaynaklar

Kaynak Kişi: 1

Adı Soyadı: Atice Destanova, 68 yaşında. Ustrumca şehrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü.

Kaynak Kişi: 2

Adı Soyadı: Atice Aliova, 59 yaşında. Radoviş şehrine bağlı Alikoç Köyü.

Kaynak Kişi: 3

Adı Soyadı: Ayşe Destanova, 62 yaşında. Ustrumca şehrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü.

Kaynak Kişi: 4

Adı Soyadı: Cevri Recepova, 74 yaşında. Ustrumca şehrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü.

Kaynak Kişi: 5

Adı Soyadı: Dizar Bekirova, 60 yaşında. Ustrumca şəhrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü.

Kaynak Kişi: 6

Adı Soyadı: İsmail Yusin, 55 yaşında. İştıp şəhrine bağlı Radanya Köyü öğretmeni.

Kaynak Kişi: 7

Adı Soyadı: Kerime Şerifova, 64 yaşında. Radoviş şəhrine bağlı Kılavuzlu Köyü.

Kaynak Kişi: 8

Adı Soyadı: Kevser İsinova, 36 yaşında. Ustrumca şəhrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü.

Kaynak Kişi: 9

Adı Soyadı: Nasuf Destanov, 66 yaşında. Ustrumca şəhrine bağlı Yüksek Mahalle Köyü imamı.

Kaynak Kişi: 10

Adı Soyadı: Ramize Amedova, 38 yaşında. Radoviş şəhrine bağlı Kılavuzlu Köyü.

Kaynak Kişi: 11

Adı Soyadı: Saliye Hüseyin, 52 yaşında. İştıp şəhrine bağlı Radanya Köyü.